

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΟΔΟ ΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ

του Δημήτρη Π. Σωτηρόπουλου

Οκτώβριος/ Δεκέμβριος 2019

| 15 |

«Πέρα από το ζήτημα της εθνικής ασφάλειας, ελάχιστη διαφορά έχει το ποιος θα είναι ο νέος πρόεδρος των ΗΠΑ. Ο κόσμος κυβερνάται από τις δυνάμεις της αγοράς».

(Alan Greenspan, 2007, απάντηση σε ερώτηση ελβετικής εφημερίδας¹).

I

Το παρόν άρθρο θα ξεκινήσει από τη σύνθεση τριών επεισοδίων που αποδίδουν – προφανώς, όχι με το καθεστώς απόδειξης – όψεις του σύγχρονου δυτικού καπιταλισμού. Το πρώτο επεισόδιο αναφέρεται σε πρόσφατη ομιλία του Ντόναλντ Τραμπ στο πλαίσιο της εκλογικής του καμπάνιας για τις προεδρικές εκλογές του 2020. Στις 17 Ιουλίου 2019 στη Βόρεια Καρολίνα των ΗΠΑ, ο Τραμπ προέβη σε ρατσιστικά σχόλια για τέσσερις βουλευτίνες των Δημοκρατικών, την Alexandria Ocasio-Cortez, την Ayanna Pressley, την Ilhan Omar, και την Rashida Tlaib, λέγοντας ότι: «Δεν έχουν να πουν κάτι καλό [σημ.: για τις πολιτικές της κυβέρνησής του]. Για αυτό θα τους απαντήσω: Αν δεν σας αρέσει εδώ, φύγετε...» (αυτό είναι παραλλαγή αντίστοιχου συνθήματος της ανοικτά ρατσιστικής Ku Klux Klan). Αξίζει να σημειωθεί ότι παρότι και οι τέσσερις βουλευτίνες προέρχονται από οικογένειες μεταναστών, οι τρεις έχουν γεννηθεί στις ΗΠΑ. Όταν μάλιστα ο Τραμπ αναφέρθηκε συγκεκριμένα στην Ilhan Omar αποδίδοντάς της ψευδείς δηλώσεις περί υποστήριξης της Al-Qaeda, το μαινόμενο πλήθος πίσω του, σε μια έξαρση επιδοκμασίας, ζητωκραύγαζε: «στείλ' την πίσω».

Το επεισόδιο αυτό, αποκρουστικό και βίαιο, έφερε αυθόρμητα στο μυαλό

¹ Παρατίθεται σε Quinn Slobodian (2018), *Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism*, Cambridge (US): Harvard University Press: 1.

μου ένα άλλο ανέκδοτο περιστατικό που μου είχε διηγηθεί ένας φίλος, όταν διεύθυνε πριν από περίπου δυο χρόνια κάποια σεμινάρια οικονομικών σε συνδικαλιστές του Εργατικού Κόμματος της Βρετανίας στις πόλεις του αγγλικού Βορρά, στα προπύργια δηλαδή του Brexit. Περίπου το 60% των συμμετεχόντων συνδικαλιστών στα σεμινάρια, μια εμφανέστατη πλειοψηφία, ήταν φανατικά υπέρ του δραστικού περιορισμού των μεταναστών: «στείλτε τους πίσω» ήταν η φράση που αυθόρμητα χρησιμοποιούσαν στις συζητήσεις. Το τρίτο επεισόδιο προέρχεται από τον ακαδημαϊκό χώρο. Ένας από τους πλέον διάσημους μαρξιστές από τις ΗΠΑ, σε περιοδεία για την προώθηση του βιβλίου του εξηγούσε σε ένα πλήθος φοιτητών σε κάποιο πανεπιστήμιο τον βασικό νόμο της κεφαλαιακής συσσώρευσης του Μαρξ. Στην προσπάθειά του να δείξει πόσο επίκαιρη είναι η ανάλυση του Μαρξ, επισήμανε τη «χρήση» των μεταναστών από τους καπιταλιστές στις ΗΠΑ για επίθεση στην εργασία και μείωση των μισθών. Κατά τον ίδιο, το παράδειγμα αυτό αποτελούσε ιστορική δικαίωση της ανάλυσης του Μαρξ. Ήταν τότε που ένας φοιτητής (προερχόμενος από οικογένεια μεταναστών) αναρωτήθηκε δίπλα μου στο ακροατήριο: «ποια είναι, τότε, η διαφορά από τον Τραμπ»;

Τα επεισόδια αυτά εκφράζουν διάφορες όψεις της ανόδου του ρατσισμού και εθνικισμού στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες. Η άνοδος αυτή δεν περιορίζεται απλά στη μετακίνηση ψηφοφόρων μεταξύ κομμάτων του πολιτικού συστήματος. Σηματοδοτεί μια συνολικότερη ιδεολογική μετατόπιση από την οποία κανένας πολιτικός ή κοινωνικός χώρος δεν μπορεί να μένει αμόλυντος και η οποία σίγουρα συνδέεται με ένα νέο πλαίσιο οργάνωσης της καπιταλιστικής ηγεμονίας. Πολύ συχνά χρησιμοποιείται η έννοια του «λαϊκισμού» για να αποδοθεί με τρόπο περισσότερο ουδέτερο και αποστασιοποιημένο το ίδιο πάντα φαινόμενο. Για τους οπαδούς του νεοφιλελευθερισμού, η άνοδος του λαϊκισμού αποτελεί ανοικτή απειλή για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Για άλλους, ο λαϊκισμός δεν είναι τίποτα άλλο παρά υγιής αντίδραση στη διόγκωση των ανισοτήτων που η ίδια η παγκοσμιοποίηση δημιούργησε: είναι οι αποκλεισμένοι που εξεγείρονται απέναντι στις ελίτ. Σύμφωνα, μάλιστα, με την επισήμανση του Laclau,² θα ήταν λάθος κανείς να στιγματίσει τον λαϊκισμό, δίνοντάς του *a priori* αρνητική χροιά ή ταυτίζοντάς τον με τον φασισμό, διότι πίσω από την αρνητική χρήση του όρου κρύβεται ακριβώς ο φόβος εισόδου των μαζών στο πολιτικό επίπεδο (και άρα η δημοκρατία απέναντι στους τεχνοκράτες των αγορών, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς). Σε ανάλογο μήκος κύματος, ο Rodrik κάνει λόγο για αριστερόστροφο και δεξιόστροφο λαϊκισμό,³ όντας ο ίδιος το ίδιο επικριτικός απέναντι και στις δύο αυτές εκδοχές. Η κοινωνική σκέψη αναζητά αντίστοιχα ιστορικά παραδείγματα καταφεύγοντας στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Στο πλαίσιο αυτό το όνομα

² Ernesto Laclau (2005) *On Populist Reason*, London: Verso.

³ Dani Rodrik (2018), “Populism and the Economics of Globalization”, *Journal of International Business Policy* 1: 12–33.

του Καρλ Πολάνι αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς μιας θεωρητικής παρέμβασης που στοχάστηκε (σ)τα όρια του φιλελεύθερου μοντέλου την περίοδο του Μεσοπολέμου.

II

Η βασική θεωρητική παρέμβαση του Καρλ Πολάνι, με το βιβλίο με τίτλο *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, ανήκει στις πιο συζητημένες θεωρητικές παρεμβάσεις της κοινωνικής σκέψης του 20^{ου} αιώνα (το οποίο, κατά βάση, αποτελεί βιβλίο οικονομικής ιστορίας).⁴ Στον απόηχο των γεγονότων που ακολούθησαν την κρίση του 2008, το βιβλίο αυτό απέκτησε μία νέα δυναμική, προσφέροντας το έδαφος να στοχαστεί κανείς – ιδιαίτερα αν δεν έχει σχέση με την ετερόδοξη Πολιτική Οικονομία – τα αδιέξοδα του νεοφιλελεύθερου μοντέλου κοινωνικής οργάνωσης στο πλαίσιο μιας πλούσιας ιστορικής ανάλυσης. Η επιστροφή στο βιβλίο συνδέεται και μία παράλληλη επιστροφή στην περίοδο του Μεσοπολέμου, ως περιόδου από την οποία μπορεί κανείς να αντλήσει συμπεράσματα για τη μελέτη της σύγχρονης πολιτικής συγκυρίας (π.χ. οικονομική κρίση του 1929 και γενίκευσή της σε παγκόσμια κρίση, άνοδος του φασισμού/ρατσισμού, κατάρρευση της φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων που είχε εγκαθιδρυθεί πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο κλπ.). Θα ήταν εντελώς παρακινδυνευμένο να υποθέσει ή να προβλέψει κανείς την πτώση του νεοφιλελευθερισμού ή την αντιστροφή της «παγκοσμιοποίησης». Ωστόσο, καθώς ο σύγχρονος καπιταλισμός έχει να αντιμετωπίσει μία σειρά από αντιφάσεις και προβλήματα σε παγκόσμιο επίπεδο, οι αυθόρμητοι συνειρμοί με την περίοδο του Μεσοπολέμου είναι αναπόφευκτοι και έτσι το βιβλίο του Πολάνι αποκτά ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για όσους αναζητούν έναν ριζοσπαστικό κοινωνικό στοχασμό.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να συνοψίσω την καθοδηγητική ιδέα της παρέμβασης του Πολάνι. Ο πυρήνας του επιχειρήματός του είναι ότι ο φιλελεύθερος τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας, στη βάση του οποίου βρίσκουμε την αυτορύθμιση των αγορών (έκφραση που χρησιμοποιεί ο Πολάνι στο βιβλίο του), δεν είναι συμβατός με τη φυσική τάξη πραγμάτων. Το σχήμα εδώ είναι ουσιοκρατικό. Πρόκειται για μια ασυμβατότητα η οποία αποτελεί μόνιμη πηγή εντάσεων και αντιφάσεων που ποτέ δεν μπορούν ή πρόκειται να επιλυθούν. Όσο επιμένει κανείς στην κοινωνική εμπέδωση της ασυμβατότητας, τόσο περισσότερο οξύνει τις κοινωνικές εντάσεις που η ίδια δημιουργεί. Κατά συνέπεια, η ιδέα της αυτορυθμιζόμενης αγοράς αποτελεί ένα μύθο, τον μύθο του εμπορεύματος. Το παρακάτω απόσπασμα συνοψίζει το συλλογισμό:

⁴ Karl Polanyi (2001 [1944]), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*, Boston: Beacon Press.

«Το σημαντικό σημείο είναι το εξής: η εργασία, η γη, και το χρήμα αποτελούν απαραίτητα συστατικά της βιομηχανίας. Θα πρέπει επίσης να οργανωθούν σε αγορές. Πράγματι, αυτές οι αγορές αποτελούν ένα απολύτως ζωτικό τμήμα του οικονομικού συστήματος. Ωστόσο, η εργασία, η γη, και το χρήμα προφανώς δεν είναι εμπορεύματα. Η υπόθεση ότι οτιδήποτε που αγοράζεται και πωλείται θα πρέπει να έχει παραχθεί προς πώληση είναι εντελώς αναληθές σε αναφορά με την εργασία, τη γη, και το χρήμα. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον εμπειρικό ορισμό του εμπορεύματος δεν αποτελούν εμπορεύματα. [...] Δεν παράγονται προς πώληση. Η περιγραφή της εργασίας, της γης, και του χρήματος ως εμπορευμάτων είναι εντελώς πλασματική [fictitious]. [...] Ο μύθος του εμπορεύματος [the commodity fiction], συνεπώς, παρέχει μια ζωτικής σημασίας οργανωτική αρχή σε σχέση με το κοινωνικό όλο επηρεάζοντας το σύνολο σχεδόν των θεσμών με διαφορετικούς τρόπους [...]. Αναμφισβήτητα οι αγορές εργασίας, γης, και χρήματος είναι απαραίτητες στην οικονομία της αγοράς. Όμως καμία κοινωνία δεν μπορεί να αντέξει τα αποτελέσματα ενός τέτοιου συστήματος ωμών μύθων έστω και για μικρό διάστημα χωρίς την προστασία τόσο της ανθρώπινης και φυσικής ουσίας όσο και των επιχειρήσεων από την καταστροφική μανία αυτού του σατανικού μύλου».⁵

Στο στοχασμό του Πολάνι, το φιλελεύθερο σύστημα αφήνοντας εκτεθειμένη την εργασία, τη γη, και το χρήμα γίνεται θύμα της ίδιας του της επιτυχίας. Όσο περισσότερο προωθείται ο μύθος του εμπορεύματος, τόσο περισσότερο οξύνονται οι κοινωνικές αντιθέσεις και καταστέλλεται η «ανθρώπινη και φυσική ουσία». Στη βάση του επιχειρήματος αυτού υπάρχει μια κοινωνική οντολογία που μπορεί να συμπιεστεί, να κατασταλεί, να αμφισβητηθεί, ή ακόμα και να παραβιαστεί προσωρινά, αλλά που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να εκλείψει ή να αφομοιωθεί από την κυρίαρχη θεσμική οργάνωση στη βάση του μύθου του εμπορεύματος.

Στο σημείο αυτό συναντούμε την πλήρη αντιστροφή του επιχειρήματος του Άνταμ Σμιθ. Στον Σμιθ η μορφή του εμπορεύματος είναι εγγενής στη φυσική τάξη των πραγμάτων και κάθε παρέμβαση που ακυρώνει την εμπορευματική μορφή είναι καταδικασμένη σε αποτυχία.⁶ Ο Πολάνι αντιστρέφει το επιχείρημα τοποθετώντας την εμπορευματική μορφή σε σχέση εξωτερική προς την αυθόρμητη τάξη πραγμάτων: το φιλελεύθερο ιδεώδες έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη φυσική συνθήκη της κοινωνίας. Η κοινωνία θα πρέπει να προστατευθεί από τον «σατανικό μύλο» της αυτορυθμιζόμενης αγοράς κατά τον ίδιο τρόπο που ο Σμιθ δαιμονοποίησε την παρεμβατικότητα του меркантиλιστικού κράτους.

⁵ Polanyi, όπ.π.: 75, 77, η έμφαση υπάρχει στο πρωτότυπο. Η μετάφραση είναι δική μου.

⁶ Isaak Ilych Rubin (1994), *Ιστορία Οικονομικών Θεωριών*, Αθήνα: Κριτική: 214-226.

Το παραπάνω απόσπασμα από το βιβλίο του Πολάνι έχει ενδιαφέρον και για έναν ακόμα λόγο. Συνδέει το επιχείρημα για την αποτυχία του φιλελεύθερου καθεστώτος με την έννοια των πλασματικών εμπορευμάτων (fictitious commodities). Ο Πολάνι αναγνωρίζει ότι ο όρος αυτός παραπέμπει στον έργο του Μαρξ, συγκεκριμένα στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου*, όπου εισάγεται η έννοια του πλασματικού κεφαλαίου. Ωστόσο, ο ίδιος τη χρησιμοποιεί (όπως ρητά αναφέρει) με διαφορετική έννοια, προσδίδοντάς της εντελώς διαφορετικό αναλυτικό υπόβαθρο.⁷ Στην ανάλυση του Πολάνι, η έννοια του πλασματικού εμπορεύματος σηματοδοτεί το καθεστώς μιας πλαστής, ψευδούς, ή ακόμα λανθασμένης κοινωνικής συνθήκης που βρίσκεται σε πλήρη αναντιστοιχία με τη φυσική τάξη της κοινωνίας. Η αρχή της αυτορυθμιζόμενης αγοράς έχει αποδειχτεί ιστορικά ακατάλληλη ως οργανωτική αρχή της κοινωνίας: η εργασία (δηλαδή, η ανθρώπινη δραστηριότητα), η γη (δηλαδή, η φύση), και το χρήμα (δηλαδή, το σύμβολο της αγοραστικής δύναμης) είναι εγγενώς μη-εμπορεύματα. Η εμπορευματική μορφή μόνο ως μυθοπλασία (fiction) μπορεί να λειτουργήσει, ως γνήσια συνθήκη του κοινωνικά αδύνατου.

Το επιχείρημα αυτό έχει ενδιαφέρον για δύο λόγους. Πρώτον, αποτυπώνει μια ουσιολογική ερμηνεία της έννοιας του «πλασματικού» (εμπορεύματος) την οποία πληθώρα μαρξιστικών αναλύσεων έχει αποδεχτεί και αναπαράγει σε πλήρη αντίθεση με το επιχείρημα του ίδιου του Μαρξ.⁸ Παρά την επικαιρότητα του έργου του Πολάνι, η ιστορία του καπιταλισμού μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο διαψεύδει κατηγορηματικά το επιχείρημά του: ο μύθος του εμπορεύματος αποτελεί τη γνήσια συνθήκη οργάνωσης της καπιταλιστικής εξουσίας και όχι παρένθετη μορφή. Η δυναμική της εμπορευματοποίησης αποδείχτηκε πολύ ισχυρή και ανθεκτική κοινωνικά, όντας εγγενής στη δυναμική ανάπτυξης του καπιταλισμού. Από αυτή την άποψη, η ανάλυση του Μαρξ περί πλασματικού κεφαλαίου έχει πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την κατανόηση του καπιταλισμού ως συστήματος εξουσίας.⁹

Την ίδια στιγμή όμως, και αυτό αποτελεί το δεύτερο σημείο, το έργο του Πολάνι κατόρθωσε να αποτυπώσει τη φαινομενολογία μιας ολόκληρης εποχής ταξικών αντιστάσεων σε μια μορφή παγκοσμιοποίησης που έφτανε στα όριά της μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η πρώτη έκδοση του βιβλίου του Πολάνι έγινε το 1944, αλλά το βασικό επιχείρημα είχε ήδη αναπτυχθεί στις διαλέξεις του κατά το ακαδημαϊκό έτος 1939-1940 στην Εταιρία Εκπαίδευσης των Εργατών (Workers' Education Association). Από αυτή την άποψη, το επιχείρημα φέρει τη σφραγίδα μιας ολόκληρης εποχής: μιας Ευρώπης τραυματισμένης από δύο παγκόσμιους πολέμους και τη μεσοπολεμική ανα-

⁷ Βλέπε Polanyi, όπ.π.: 76.

⁸ Βλ. Δ. Π. Σωτηρόπουλος, Μηλιός, Γ., και Λαπατσιώρας, Σ. (2019), *Το Χρηματοπιστωτικό Σύστημα στον Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα: Angelus Novus.

⁹ Για μία συνολικότερη ανάλυση του επιχειρήματος αυτού βλέπε: Σωτηρόπουλος, Μηλιός, και Λαπατσιώρας, όπ.π.

ταραχή. Το φιλελεύθερο καθεστώς που είχε οργανωθεί γύρω από το καθεστώς του κανόνα του χρυσού είχε πολύ μικρή νομιμοποίηση και έδειχνε να ανήκει στο παρελθόν. Στο μνημείο που δεσπόζει στην είσοδο του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας (International Labor Organization) στη Γενεύη υπάρχει μια επιβλητική επιγραφή που λέει: «Η εργασία υπάρχει υπεράνω όλων των προσπαθειών για ανταγωνισμό. Δεν είναι εμπόρευμα».¹⁰ Το μνημείο αυτό χτίστηκε το 1937 ύστερα από παραγγελία του ιδρυτή του οργανισμού Albert Thomas, δύο χρόνια πριν τις διαλέξεις του Πολάνι. Σε μια φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων που αγωνιζόταν για το κτύπημα των συνδικάτων στη βάση της ελευθερίας διακίνησης των εμπορευμάτων (μιας εκδοχής παγκοσμιοποίησης, δηλαδή), το σύνθημα ότι η εργασία δεν είναι εμπόρευμα αποκτούσε ιδιαίτερη πολιτική σημασία και δυναμική.

III

Η επιστροφή του Πολάνι είναι πιο δυναμική από εκείνη που θα περίμενε κανείς. Το επιχείρημα του *Μεγάλου Μετασχηματισμού* φαίνεται να συγκλίνει (αλλά όχι να ταυτίζεται) με την κυρίαρχη αφήγηση για τη σύγχρονη άνοδο του λαϊκισμού.¹¹ Στον απόηχο της πολιτικής αλλαγής που σηματοδότησε η εκλογή του Τραμπ στις ΗΠΑ και το Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο,¹² η συζήτηση σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο επικεντρώνεται στην άνοδο του λαϊκισμού ως αντίδραση στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. Πληθώρα αναλύσεων, ερευνών, και αρθρογραφίας ανατρέχει στη δεκαετία του 1930 ώστε να αντλήσει συμπεράσματα για την παρούσα φάση του καπιταλισμού. Σύμφωνα με το πνεύμα αυτών των αναλύσεων, η προώθηση του νεοφιλελεύθερου μοντέλου σε παγκόσμιο επίπεδο (από ένα σημείο και μετά) είναι καταδικα-

¹⁰ Slobodian (2018), όπ.π.: 238.

¹¹ Το παρόν άρθρο δεν πρόκειται να ασχοληθεί με τη συζήτηση στην πολιτική θεωρία γύρω από την έννοια του λαϊκισμού. Σε ένα πολύ γενικό πλαίσιο, ο όρος χρησιμοποιείται στην τρέχουσα βιβλιογραφία για να περιγράψει πολιτικές που προκύπτουν όταν οι πολίτες αισθάνονται παραμελημένοι από τις ελίτ. Ο ορισμός αυτός βρίσκεται στην ανάλυση των Dornbusch και Edwards – βλέπε Rudiger Dornbusch and Sebastian Edwards (1990), “Macroeconomic Populism”, *Journal of Development Economics* 32(2): 247-277. Στις σύγχρονες συζητήσεις ο ορισμός αυτός συνδέεται με τα προβλήματα (ή ακόμα και την κρίση) νομιμοποίησης των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που βασίζονται στην άρση περιορισμών στην κίνηση αγαθών, εργασίας και κεφαλαίου σε παγκόσμιο επίπεδο.

¹² Για μια συζήτηση σχετικά με το Brexit βλέπε: Dimitris P. Sotiropoulos and John Milios (2017), “The exit connection: Europe’s new Polanyian moment”, in David Bailey and Leslie Budd (eds.), *The Political Economy of Brexit*, Newcastle: Agenda Publishing.

σμένη σε αποτυχία εξαιτίας της εγγενούς αντίδρασης/αντίστασης η οποία μορφοποιείται στην άνοδο του λαϊκισμού.¹³ Η άνοδος του λαϊκισμού – με τον ρατσισμό και εθνικισμό ως βασικά της συστατικά, γεγονός που μυστηριωδώς αποσιωπάται – αποτελεί μία νέα πολιτική συνθήκη σε διεθνές επίπεδο, όπως επιβεβαιώνουν τα εκλογικά αποτελέσματα τόσο στην Ευρώπη όσο και σε μια σειρά χωρών παγκοσμίως.

Η έννοια του λαϊκισμού είναι ξένη προς το επιχείρημα του Πολάνι, ενώ σίγουρα η πλειοψηφία των κυρίαρχων αναλύσεων θα αντιμετώπιζε με μεγάλη αμηχανία και δυσπιστία την ουσιοκρατική προσέγγιση του Πολάνι για τον μύθο του εμπορεύματος. Ωστόσο, το κυρίαρχο πλαίσιο ανάλυσης του διεθνούς εμπορίου, και άρα της παγκοσμιοποίησης, τοποθετεί τον λαϊκισμό σε οικονομική βάση, με τρόπο αντίστοιχο με το επιχείρημα του Πολάνι. Το άνοιγμα των συνόρων σε αγαθά, κεφάλαιο, και εργασία (τα οποία αποτελούν εμπορεύματα) δεν είναι αμοιβαία επωφελές για όλους τους οικονομικούς παράγοντες. Κατά συνέπεια, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση έχει χαμένους και κερδισμένους και τα αποτελέσματά της μοιραία μπαίνουν σε κάποιο ισοζύγιο. Οι χαμένοι της διαδικασίας αργά ή γρήγορα θα προβούν σε συνειδητή αντίδραση που είναι απευθείας συνδεδεμένη με τα οικονομικά τους συμφέροντα. Από αυτή την άποψη έχει ολοκληρωθεί το ερμηνευτικό σχήμα που υποτίθεται προσδίδει «οικονομική βάση» στην άνοδο του λαϊκισμού. Από αυτό το σχήμα προκύπτουν μία σειρά από αναλύσεις (στις οποίες δεν κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε στο παρόν κείμενο), για τον τρόπο με τον οποίο το εκλογικό σώμα εκφράζεται πολιτικά σε όλο το φάσμα της κοινωνικής σκέψης, αριστερόστροφης ή δεξιόστροφης.

Το παραπάνω επιχείρημα συνάδει και με το βασικό θεωρητικό υπόδειγμα μελέτης του διεθνούς εμπορίου.¹⁴ Παρά τον εξαιρετικά μεγάλο όγκο της σχετικής βιβλιογραφίας, η βασική ιδέα εξακολουθεί να περιγράφεται από το θεωρήμα Stolper-Samuelson σε μία μελέτη που εκδόθηκε το 1941, την ίδια περίπου περίοδο με το βιβλίο του Πολάνι.¹⁵ Το εν λόγω μοντέλο είναι σχετικά απλό και περιγράφει ένα πολύ αφηρημένο πρότυπο οικονομίας. Η οικονομία αυτή περιλαμβάνει δύο αγαθά που παράγονται με τη βοήθεια δύο αντίστοιχων συντελεστών παραγωγής. Με την έκθεση στο διεθνές εμπόριο, ο συντελεστής παραγωγής ο οποίος χρησιμοποιείται για την παραγωγή του αγαθού που εισάγεται αντιμετωπίζει απόλυτη (όχι σχετική) πτώση στα εισοδήματά του. Η εφαρμογή της ιδέας αυτής στην περίπτωση των ΗΠΑ ή της Βρετανίας

¹³ Για μια σύνοψη της βιβλιογραφίας βλέπε: Kevin H. O'Rourke (2019), "Economic History and Contemporary Challenges to Globalization", *The Journal of Economic History* 79(2): 356-382, και Rodrik, όπ.π.

¹⁴ Βλέπε Kevin H. O'Rourke and Jeffrey G. Williamson (2000), *Globalization and History*, Cambridge (US): The MIT Press.

¹⁵ Wolfgang Stolper and Paul Samuelson (1941), "Protection and real wages", *Review of Economic Studies* 9: 5873.

εύκολα μπορεί να οδηγήσει σε ερμηνευτικά σχήματα που εμφανίζουν το διεθνές εμπόριο ως αιτία για την απώλεια της εισοδηματικής ισχύος της ανειδίκευτης εργασίας. Η εισροή μεταναστών συμπιέζει υποτίθεται τα εισοδήματα της «εγχώριας» ανειδίκευτης εργασίας, οδηγώντας τη «λευκή» εργατική τάξη ανοικτά στον λαϊκισμό.

Και ενώ πολλές προσπάθειες έχουν γίνει ώστε το αφηρημένο μοντέλο των Stolper-Samuelson να αποκτήσει κάποια πιο ρεαλιστικά χαρακτηριστικά, το βασικό μήνυμα εξακολουθεί να παραμένει το ίδιο στη βιβλιογραφία.¹⁶ Κάτω από συνθήκες διεθνούς ανταγωνισμού κατά τις οποίες εισάγονται εμπορεύματα που μπορούν να παραχθούν και από εγχώριες επιχειρήσεις, θα υπάρχουν πάντα κάτοχοι συντελεστών παραγωγής (ανάμεσα σε αυτούς και η εργασία) που θα είναι χαμένοι. Και οι χαμένοι, απουσία κατάλληλων αναδιανεμητικών πολιτικών, θα αντιδράσουν ασπασζόμενοι τη φόρμουλα του λαϊκισμού, η οποία σύμφωνα με τον κοινά αποδεκτό ορισμό σε αυτού του τύπου τη βιβλιογραφία περιλαμβάνει όλο το φάσμα των πολιτικών που απευθύνονται σε όσους αισθάνονται παραμελημένοι από τις ελίτ. Από αυτή την άποψη ο λαϊκισμός ισοδυναμεί με την επιστροφή της πολιτικής στο προσκήνιο, όχι τόσο γιατί η πολιτική ήταν ποτέ απύσχα, αλλά γιατί η ισορροπία ανάμεσα στην «πολιτική» και την «ελεύθερη αγορά» έχει κλονιστεί από τα αδιέξοδα της δεύτερης.

IV

Υπάρχει ωστόσο κάτι εξαιρετικά ενοχλητικό στην παραπάνω απόπειρα ερμηνείας του λαϊκισμού. Αυτό δεν είναι τόσο η εξίσωση ενός υποτιθέμενου «δεξιόστροφου» με έναν υποτιθέμενο «αριστερόστροφο» λαϊκισμό, κάτι που π.χ. οδηγεί στην παράδοση και προκλητική εξίσωση του Τραμπ με τον Σάντερς ή του Μπόρις Τζόνσον με τον Κόρμπιν. Εκείνο που είναι περισσότερο ενοχλητικό είναι η προσπάθεια δικαιολόγησης και νομιμοποίησης του σύγχρονου ρατσισμού και εθνικισμού στη βάση μιας οικονομίστικης ερμηνείας. Είναι λοιπόν οι αποκλεισμένοι εκείνοι που πολώνονται προς το ρατσισμό/εθνικισμό ως άμεση πολιτική έκφραση των οικονομικών τους συμφερόντων; Υπάρχει μια τεράστια συναίνεση γύρω από το επιχείρημα αυτό, ενώ δεν είναι λίγες οι αριστερές αναλύσεις που το αποδέχονται (το σημείο αυτό παραμένει έξω από το σκοπό αυτού του άρθρου).

Αν επιστρέψουμε στη συζήτηση περί ιστορικών αναλογιών με την περίοδο του Μεσοπολέμου θα ανακαλύψουμε ένα ενδιαφέρον στοιχείο που υποδεικνύει ενδεχομένως μια εναλλακτική ερμηνεία της σύγχρονης πολιτικής και οικονομικής συγκυρίας. Η κατάρρευση της φιλελεύθερης τάξης μετά τον

¹⁶ Βλέπε Rodrik, ό.π.π.

Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο συνέπεσε με την ενίσχυση στο πολιτικό συμβολικό επίπεδο της έννοιας της «εθνικής κυριαρχίας» ως έκφρασης της «δημοκρατίας» ή της «βούλησης» των μαζών.¹⁷ Πρόκειται για μια γενική ιδεολογική μετατόπιση του τρόπου με τον οποίο οι λαϊκές τάξεις άρχισαν να αναγνωρίζουν τον εαυτό τους και τη σύνδεσή τους με το κράτος και το έθνος. Το «υλικό» υπόβαθρο της ιδεολογικής αυτής μετατόπισης υπήρξε προφανώς η παράλληλη μετατόπιση στον συσχετισμό δύναμης κεφαλαίου-εργασίας στο υπόβαθρο μιας σειράς εξελίξεων σε διεθνές επίπεδο.¹⁸ Η αναπαραγωγή της προπολεμικής φιλελεύθερης τάξης πραγμάτων δεν ήταν δυνατό να συνεχιστεί με τους ίδιους όρους. Η κρίση ηγεμονίας του φιλελεύθερου μοντέλου προϋπέθετε μια διαφορετική μορφή οργάνωσης της εξουσίας με παραχωρήσεις προς την κινητικότητα των μαζών. Ήταν η «είσοδος των μαζών» στο προσκήνιο ως ορατή πολιτική απειλή εκείνη που έθετε τα όρια στον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό του προπολεμικού φιλελευθερισμού.

Στο πλαίσιο αυτό, δεν είναι τυχαίο που η αυθόρμητη αντίδραση των φιλελεύθερων του Μεσοπολέμου δεν ήταν άλλη από το ανεπιτήδευτο μίσος προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Οι φιλελεύθεροι του Μεσοπολέμου κάτω από την απαίτηση για συνέχιση της ελεύθερης διακίνησης εμπορευμάτων (αγαθών, εργασίας, κεφαλαίου) έβλεπαν (και επιδίωκαν) τη συντριβή της εργασίας και του ανερχόμενου συνδικαλιστικού κινήματος, όπως και τη συνολικότερη πειθάρχηση της κοινωνίας.¹⁹ Οι παρεμβάσεις του νομ. Mises

¹⁷ Εξαιρετικά εύστοχη είναι η ανάλυση του Edward Hallett Carr (1968), *Nationalism and After*, London: Macmillan. Στο σημείο αυτό χρειάζεται μια διευκρίνιση. Ο εν γένει εθνικισμός αποτελεί δομική συνθήκη οργάνωσης της αστικής εξουσίας. Εδώ εξετάζουμε μια ορισμένη μετατόπιση στο εσωτερικό του πλαισίου της αστικής ιδεολογίας. Για να το πούμε σχηματικά, όταν εντός των υπαρχόντων καπιταλιστικών κρατών αναπτύσσεται ο εθνικισμός μετά τη Γαλλική Επανάσταση, το πάνω χέρι παίρνει ανεπανόρθωτα η λογική του «America first», «πρώτα η Ελλάδα», που ανήκει στους Έλληνες, κ.ο.κ., η οποία όμως λογική αφενός είναι συνδεδεμένη με το «γενικό συμφέρον όλων των ανηκόντων στο έθνος», τη δημοκρατία κλπ., ενώ αφετέρου, όντας εγγενώς περιχαρακωτική-ρατσιστική, μπορεί να εκδηλώνεται με διαφορετικές μορφές: άλλοτε ως Μεγάλη Ιδέα, ζωτικός χώρος, αποικιοκρατία - εκπολιτισμός των «κατώτερων λαών» κλπ., κι άλλοτε ως αναδίπλωση στα υπάρχοντα σύνορα.

¹⁸ Το σημείο αυτό χρειάζεται, βέβαια, περισσότερη ανάλυση και συζήτηση. Πολύ σχηματικά, υπάρχουν μία σειρά από παράγοντες που συνιστούν την πρωτοτυπία της εν λόγω μεταπολεμικής πολιτικής συγκυρίας. Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε παράδειγμα για το πώς το κράτος μπορεί να κινητοποιήσει και να οργανώσει την οικονομία. Σηματοδότησε, επίσης, την πτώση των αυτοκρατοριών και τον πολλαπλασιασμό των εθνικών κρατών σε διεθνές επίπεδο. Η ίδια η επίλυση των αντιφατικών αποτελεσμάτων του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου με τις συνθήκες των Βερσαλλιών και του St. Germain ενίσχυσε την άποψη ότι το έθνος-κράτος ήταν η πιο βασική κατηγορία οργάνωσης των διεθνών σχέσεων.

¹⁹ Για μία συνολικότερη ανάλυση βλ. Slobodian, όπ.π., Κεφ. 1 και 2.

και του κύκλου γύρω από αυτόν στη δεκαετία του 1920, για να δώσουμε ένα παράδειγμα από την Αυστριακή Σχολή, υποκινούνταν και ενισχύονταν από τον φόβο της κόκκινης Βιέννης και των οδοφραγμάτων. Το άνοιγμα των συνόρων στην ελεύθερη διακίνηση εμπορευμάτων – η λεγόμενη στρατηγική έκθεσης στο διεθνή ανταγωνισμό²⁰ – είχε ως βασική της προϋπόθεση την αναγκαία προσαρμογή των όρων αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης: μείωση των μισθών και της φορολόγησης των επιχειρήσεων.²¹ Και από αυτή την άποψη προκύπτει και ο φόβος για τη μαζική δημοκρατία, στοιχείο που σε διαφορετικές εκφάνσεις χαρακτηρίζει την Αυστριακή Σχολή των οικονομικών μέχρι και τις μέρες μας. Αν η αγορά αποτελούσε τη βέλτιστη λύση, η μαζική δημοκρατία ήταν μια πραγματική απειλή.

Στο ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο της αντιπαράθεσης, το σύνθημα ότι η «εργασία δεν είναι εμπόρευμα» δεν αφορούσε, στη μαζική του εκδοχή, μια επαναστατική μεταβολή στους όρους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, αλλά συγκροτήθηκε σε αναφορά με το έθνος, τον αστικό θεσμό των συνόρων και του περιορισμού της διεθνούς κίνησης των εμπορευμάτων. Αποτέλεσε τη βάση αυτού που ο Balibar ονόμασε συνάντηση και σύνδεση του «εθνικού» με το «κοινωνικό», σύνδεση που προϋπέθετε μια σειρά κοινωνικών παροχών και υποχωρήσεων για την οργάνωση της κοινωνικής συναίνεσης.²² Στο επιχείρημα του Balibar, το «κοινωνικό» σε μια σαφέστατη σύνδεση με το σοσιαλισμό (στις διάφορες ιστορικές του εκδοχές και πολιτικές εκφάνσεις) και τους κοινωνικούς αγώνες της περιόδου, ενσωματώθηκε στο «εθνικό» χωρίς να απολέσει εντελώς ορισμένα από τα εγγενή ανατρεπτικά χαρακτηριστικά του.

Ωστόσο, το αναλυτικό αυτό σχήμα, καίτοι σωστό στη γενικότητά του, είναι την ίδια στιγμή παραπλανητικό για τον εξής λόγο. Δεν πρόκειται για αστάθμητη συνάντηση «στοιχείων» που προϋπάρχουν στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η φαινόμενη συνάντηση έχει μια τροπικότητα: Το «εθνικό» αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση ενσωμάτωσης του «κοινωνικού» στο πλαίσιο της αστικής κυριαρχίας. Πάντα κάτω από την απόλυτη ηγεμονία του «εθνικού», η ενσωμάτωση αυτή μπορεί να οδηγήσει σε έναν ολόκληρο ορίζοντα δυνητικών αποτελεσμάτων, τα οποία κατατείνουν ως ακραία εκδοχή στον απόλυτο ολοκληρωτισμό (Μουσολίνι, Χίτλερ κλπ.). Εδώ θα μπορούσε να αντιτείνει κανείς ότι η ίδια η συνάντηση θα μπορούσε να αποβεί προς όφελος του «κοινωνικού». Η βασική ιδέα του κράτους πρόνοιας ήταν αποτέλεσμα μιας αντίστοιχης συνάντησης μετά τον Δεύ-

²⁰ Για μια συνολικότερη συζήτηση γύρω από το σημείο αυτό βλ. Δημήτρης Π. Σωτηρόπουλος (2009), «Η Εποχή Hayek: Ο νεοφιλελευθερισμός ως πειθαρχία», *Θέσεις* 108: 15-64.

²¹ Βλ. π.χ. Ludwig von Mises (1983 [1919]), *Nation, State, and Economy*, New York: NYU Press; Gottfried Haberler (1937), *Prosperity and Depression: A Theoretical Analysis of Cyclical Movements*, Geneva: League of Nations.

²² Étienne Balibar (2015), *Citizenship*, Cambridge: Polity Press: 56.

τερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Δεν θα πρέπει να ξεχνάει κανείς ωστόσο, το εξαιρετικά πρωτότυπο ιστορικό πλαίσιο αυτής της συνάντησης: τα εθνικά σύνορα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δεν προέκυψαν ως προϋπόθεση της αστικής ηγεμονίας, αλλά ως σύντομη ιστορική παρένθεση/μετάβαση σε μία νέα εκδοχή φιλελευθερισμού στο υπόβαθρο μιας εξαιρετικά πρωτότυπης και μοναδικής ιστορικής στιγμής για τον παγκόσμιο καπιταλισμό.

Από αυτή την άποψη, καίτοι απειλή για τη φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων, το μεσοπολεμικό αίτημα για εθνική αυτάρκεια αποτέλεσε αντιπαράθεση εγγεγραμμένη στο ιδεολογικό πεδίο του αντιπάλου. Η εν λόγω ενσωμάτωση έγινε με όρους πλήρους αντιστροφής. Αν το άνοιγμα των συνόρων στα εμπορεύματα αποτελούσε βασική συνθήκη για την επίθεση στην εργασία στη βάση της φιλελεύθερης τάξης, η υπεράσπιση των συμφερόντων της εργασίας υποτίθεται ότι θα έπρεπε να οικοδομηθεί ως συνθήκη εθνικής «εσωστρέφειας»: περιορισμό στις διεθνείς ροές εμπορευμάτων (αγαθών, εργασίας, κεφαλαίου) και επιστροφή προς την εθνική αυτάρκεια.²³ Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι μία από τις πρώτες δραστικές αποφάσεις των βιομηχανικών κρατών μετά το 1919 ήταν να κλείσουν τα σύνορα στις μαζικές ροές μεταναστών, (κάτι που στο παρελθόν είχε γίνει μόνο σποραδικά και για ειδικές κατηγορίες μεταναστών). Το σημείο αυτό αποτελεί την πλέον κρίσιμη παράμετρο της νέας πολιτικής συνθήκης που δεν ήταν άλλη από την αναγνώριση στο «ξένο» (κεφάλαιο, εργασία κλπ.) της βασικής αιτίας για την κατάσταση της εργατικής τάξης. Εδώ θα μπορούσε κανείς να καταφύγει σε πληθώρα παραδειγμάτων, αλλά ένα από τα πλέον ενδεικτικά ήταν το γεγονός ότι όταν στη δεκαετία του 1930 η Βρετανία (που είχε παραμείνει σχετικά αμόλυντη από την άνοδο του φασισμού) δέχτηκε πιέσεις για ανθρωπιστική αποδοχή προσφύγων, η κυβέρνηση υποχώρησε υπό τον όρο ότι οι πρόσφυγες δεν θα είχαν δικαίωμα στην εργασία.²⁴ Το γεγονός ότι οι ροές μεταναστών αντιμετωπίζονταν πλέον ως κόστος στο εθνικό σύστημα υγείας (και άρα στους όρους ζωής του εργατικού πληθυσμού), αλλά όχι ως «παραγωγική δύναμη» που θα μπορούσε να συμβάλλει στη χρηματοδότησή του, αποτελεί τη σημασιολογική μετατόπιση στο νέο ιδεολογικό πλαίσιο. Οι κοινωνίες δεν έγιναν ξαφνικά ρατσιστικές, ο ρατσισμός αποτελεί εγγενή τάση του καπιταλισμού ως κρίσιμη συνθήκη αναπαραγωγής των διαφορών και ιεραρχήσεων.²⁵ Ωστόσο, η έννοια του «μετανάστη» επαναπροσδιορίζεται και ο «μετανάστης» επανατοποθετείται στον κοινωνικό χώρο στη βάση ενός νέου καθορισμού της έννοιας του εθνικού συνόρου. Σε αυτό το πλαίσιο, η βελτίωση των συνθηκών της εργασίας άρχισε να γίνεται αντιληπτή ολοένα και περισσότερο κάτω από το πρίσμα της «εθνικής

²³ Ενδεικτική για το κλίμα της εποχής είναι η ακόλουθη παρέμβαση του Keynes στο John Maynard Keynes (2009[1933]), «Εθνική Αυτάρκεια», *Θέσεις* 109: 35-48.

²⁴ Carr, ό.π.π.: 22-3.

²⁵ Balibar, ό.π.π. Βλέπε επίσης Étienne Balibar (2017), *Citizen Subject: Foundations for Philosophical Anthropology*, New York: Fordham University Press.

αυτάρκειας», όχι μόνο όσον αφορά στις μεταναστευτικές ροές. Η προστασία της ακεραιότητας των συνόρων από τις ροές των εμπορευμάτων εν γένει αποτελεί το έδαφος συναίνεσης σε ένα νέο πλαίσιο καπιταλιστικής ηγεμονίας. Την ίδια στιγμή που το εργατικό κίνημα αισθανόταν άβολα με την ελεύθερη εισροή μεταναστών, ήταν έτοιμο να συνηγορήσει σε κάθε είδους παραχωρήσεις απέναντι στις καπιταλιστικές επιχειρήσεις με μέτρα προστασίας και επιδοτήσεων απέναντι στους «ξένους» ανταγωνιστές.²⁶

Έχουμε έτσι την παράδοση συνθήκη όπου ενώ τα λαϊκά στρώματα μετατοπίζονται προς ρατσιστικές θέσεις διεκδικώντας την αλλαγή στο *status quo*, την ίδια στιγμή οι βασικοί οπαδοί της φιλελεύθερης τάξης τοποθετούν το δικαίωμα της εργασίας και της ελεύθερης διακίνησης του μετανάστη ως βασικό αίτημα της πολιτικής τους ατζέντας. Η γκροτέσκα αυτή αντιπαράθεση αποτελεί ίσως την πιο σημαντική αναλογία με τη σημερινή συγκυρία του καπιταλισμού, από τα λίγα ιστορικά παραδείγματα που ξεπερνούν το όριο που θέτει η σύγκριση στη βάση των «τηρουμένων αναλογιών». Είναι η ξενοφοβία και ο ρατσισμός το βασικό πολιτικό καύσιμο πίσω από την άνοδο του Τραμπ και την επικράτηση του Brexit στη βάση μιας ευρύτερης κοινωνικής αποδοχής. Η ηγεσία του Εργατικού Κόμματος στη Βρετανία είναι ανοικτά υπέρ του περιορισμού της μετανάστευσης. Απέναντι σε αυτό το πολιτικό κλίμα ορθώνεται ο διεθνισμός του κεφαλαίου: η νεοκλασική θεωρία της μεγέθυνσης, ο *Economist* και οι *Financial Times*.

Ο καπιταλισμός δεν εφεύρε τον ρατσισμό ή τον εθνικισμό ξαφνικά στα 1920. Ο τρόπος με τον οποίο οι μεγάλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της Δύσης συμπεριφέρθηκαν σε μια σειρά από πληθυσμούς των αποικιών είναι ενδεικτική του πόσο δομικά ριζωμένος ήταν ο ρατσισμός στις κοινωνίες, και τις συναινέσεις που επέτρεπε. Η αλλαγή έχει να κάνει με τη σημασιοδότηση, νομιμοποίηση, και αναπαραγωγή των όρων του ρατσισμού και του εθνικισμού στο επίπεδο της κοινωνίας και τις νέες συναινέσεις που αυτή η ιδεολογική μετατόπιση επέτρεπε (και επιτρέπει...).

V

Πώς μπορεί να σκεφτεί κανείς την παράδοση συνθήκη του ρατσισμού στο πλαίσιο της κρίσης της παγκοσμιοποίησης;

Το επιχείρημα εδώ αναπαράγει σε γενικές γραμμές το σχήμα του Althusser για την ιδεολογία και τον τρόπο με τον οποίο η ιδεολογία υπόκειται στην πρωτοκαθεδρία της ταξικής πάλης.²⁷ Η κυρίαρχη ιδεολογία συγκεφαλαιώνει

²⁶ Carr, όπ.π.: 22-3.

²⁷ Βλ. για παράδειγμα: L. Althusser (2014), *Ideology and Ideological State Apparatuses*, London and New York: Verso; L. Althusser (2017), *Philosophy for Non-Philosophers*,

την αστική κυριαρχία με τρόπο ανοικτό στα αποτελέσματα τις ταξικής πάλης. Η ηγεμονία της αστικής τάξης καθορίζεται από τη δυνατότητά της να ομογενοποιεί ένα σύνολο κοινωνικών πρακτικών και των αναπαραστάσεων που τις συνέχουν κάτω από την προβληματική της αστικής ιδεολογίας. Ή για να χρησιμοποιήσουμε μια σχηματική αλτουσεριανή διατύπωση, οι μηχανισμοί ιδεολογίας θα πρέπει να συγκροτηθούν ως ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους (ΙΜΚ). Η ίδια η συγκρότηση αυτή και η συγκεκριμένη μορφή που θα πάρει είναι αποτέλεσμα της έκβασης της ταξικής πάλης που τη διαπερνά. Από αυτή την άποψη, μια υποχώρηση της εξουσίας στις απαιτήσεις των εργατικών αγώνων – και τα αποτελέσματα που θα έχει η υποχώρηση αυτή στην οργάνωση των κοινωνικών πρακτικών (ως ΙΜΚ) – αποτελεί αναγκαστική μετατόπιση, στο πλαίσιο πάντα της ομογενοποιητικής διαδικασίας της αστικής ιδεολογίας επί των κοινωνικών πρακτικών για την αναπαραγωγή της εξουσίας του κεφαλαίου. Η αντίσταση καθορίζει τη συγκεκριμένη μορφή που θα λάβει η αστική ιδεολογία ως οργάνωση της εξουσίας στο πλαίσιο ενός πολιτικού σχεδίου, χωρίς ποτέ να υπερβαίνει τα όρια που θέτει η *προβληματική* της αστικής ιδεολογίας (εκτός, φυσικά, εάν πρόκειται για επαναστατική ρήξη).

Μια φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων, όπως το καθεστώς ρύθμισης πριν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ή πριν την κρίση του 2008 – τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της κάθε ιστορικής περιόδου (καίτοι κρίσιμα για την ιστορική ανάλυση) δεν έχουν μεγάλη σημασία στο γενικό πλαίσιο του επιχειρήματος – βασίζεται στην οργάνωση της αστικής εξουσίας (και της συναίνεσης σε αυτή) με τρόπο όπου το οικονομικό επίπεδο παραμένει λίγο ως πολύ «ουδέτερη» ζώνη. Όταν η συνθήκη αυτή κλονιστεί, το πεδίο του *laissez-faire* χάνει την ουδετερότητά του και μετατρέπεται το ίδιο σε πολιτικό διακύβευμα. Η ανατροπή της «ουδετερότητας» του οικονομικού δεν έχει να κάνει τόσο με την επιστροφή του «πολιτικού», το οποίο έτσι και αλλιώς ήταν πάντα παρόν, αλλά με την αμφισβήτηση των ορίων εμβλείας του (αμφισβήτηση των αγορών, των τεχνοκρατών, των ειδικών κλπ.). Είναι η αμφισβήτηση του πυρήνα της υποτιθέμενης δυνατότητας των αγορών να ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή που έχει ανοίξει έναν ολόκληρο ορίζοντα οικονομικών διεκδικήσεων με κέντρο πάντα την κρατική παρέμβαση. Είναι αυτή ακριβώς η συνθήκη που επανεγγράφει την έννοια του λαού και της εθνικής κυριαρχίας στο προσκήνιο ως μορφών αναγνώρισης δομικών οικονομικών διεκδικήσεων υπό την προοπτική του έθνους και όλων των διακρίσεων που αυτό συμπαρασύρει. Ο «λαϊκισμός» (στο γενικό επίπεδο της συζήτησης αυτού του άρθρου) είναι η συγκεκριμένη έκφραση αυτής της δυναμικής. Η επιστροφή της πολιτικής θέτει εν αμφιβόλω το *laissez-faire* ως ζώνη ουδέτερη διεκδικήσεων. Είναι αποτέλεσμα της κρίσης του *laissez-faire* ως καθεστώτος αναπαραγωγής της ταξικής

London and New York: Bloomsbury; Étienne Balibar (2015), “Althusser’s Dramaturgy and the Critique of Ideology”, *Differences, A Journal of Feminist Cultural Studies*, 26(3): 1-22.

εξουσίας αλλά την ίδια στιγμή και προϋπόθεση για την εμπέδωση μιας διαφορετικής μορφής οργάνωσης της εξουσίας του κεφαλαίου. Η διαδικασία του λαϊκισμού έχει και τις δυο αυτές στιγμές. Δεν έπεται, αλλά υπόκειται της ομογενοποιητικής διαδικασίας της αστικής ιδεολογίας. Δεν αποτελεί ούτε στρατηγικό συμβιβασμό, ούτε στρατηγική υποχώρηση για το κεφάλαιο, αποτελεί συνέχιση του ίδιου πολέμου με άλλα μέσα.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, δεν είναι καθόλου τυχαίο που τα πρώτα σημάδια κόπωσης του κανόνα του χρυσού ήρθαν από τον κρατικό έλεγχο των μεταναστευτικών ροών: περιορισμός του *laissez-faire* στην αγορά εργασίας. Ένα άλλο ενδεικτικό παράδειγμα είναι ο περιβόητος Μεταναστευτικός Νόμος του 1917 (Immigration Act of 1917) στις ΗΠΑ.²⁸ Ο νόμος αυτός, γνωστός και ως Literacy Act (νόμος περί γραμματισμού), έχει μείνει στην ιστορία ως ένα από τα πιο σημαντικά επεισόδια αντι-μεταναστευτικής πολιτικής. Ο νόμος στόχευε στο να περιορίσει δραστικά τις εισροές μεταναστών ύστερα από ένα τεστ γλώσσας που καθόριζε νέες κατηγορίες μη-αποδεκτών μεταναστών. Όταν ο νόμος τέθηκε για πρώτη φορά σε ψηφοφορία στη Βουλή των Αντιπροσώπων (House of Representatives), έλαβε 86% θετικές ψήφους, εκδηλώνοντας μια βασική αντίθεση στην είσοδο μεταναστών. Ο Πρόεδρος Wilson άσκησε βέτο στον νόμο, αλλά η υπερψήφισή του και από τη Γερουσία υπερνίκησε το βέτο του Προέδρου. Η τελική επικράτηση του νόμου αποτελεί μια συμβολική καμπή. Ο κόσμος του *laissez-faire* δεν είναι ο κόσμος της «απόλυτης ελευθερίας» από τον οποίο απουσιάζει ο εθνικισμός και ο ρατσισμός και οι μετανάστες είναι ευπρόσδεκτοι ως ίσοι σε επίπεδο δικαιωμάτων. Πριν την Literacy Act του 1917 υπήρχαν αντίστοιχοι νόμοι μερικού περιορισμού των μεταναστών, όπως η νομοθετική πράξη αποκλεισμού των Κινέζων (Chinese Exclusion Act) του 1882. Εντούτοις, ο νόμος του 1917 αποτελεί αποτέλεσμα τόσο της αλλαγής συσχετισμών – υπάρχει πλέον πολιτικό έδαφος για οικονομικές διεκδικήσεις που θέτουν σε αμφισβήτηση τα όρια της φιλελεύθερης ρύθμισης – όσο και του τρόπου με τον οποίο οργανώνεται ιδεολογικά, και άρα νομιμοποιείται, αυτή η διεκδίκηση κάτω από την ενοποιητική ηγεμονία της αστικής ιδεολογίας: ως άμεση αντιστροφή των όρων του *laissez-faire*. Ο νόμος του 1917 αποτελεί μερική μετατόπιση από το καθεστώς του *laissez-faire* που ο συλλογικός κεφαλαιοκράτης (κράτος) αναγκάζεται να κάνει ώστε να μπορέσει να διαχειριστεί μια νέα ταξική συνθήκη ιδεολογικής ηγεμονίας, χωρίς ωστόσο να αποτελεί στρατηγική νίκη για την εργασία (ούτε σε οικονομικό ούτε σε πολιτικό επίπεδο). Σε ένα πρώτο βαθμό, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι το εργατικό κίνημα στις ΗΠΑ ανάγκασε τον Πρόεδρο Wilson σε υποχώρηση αντίθετα με τα συμφέροντα της μεγάλης εγχώριας βιομηχανίας για «φθηνή» εργατική δύναμη. Ήταν όμως η εργασία που επέβαλε το «δίκιο» της και άντλησε οικονομικά οφέλη (έστω και βραχυπρόθεσμα);

²⁸ Βλ. O'Rourke and Williamson όπ.π.

VI

Παρότι η περίοδος του Μεσοπολέμου αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα για το στοχασμό του εθνικισμού/ρατσισμού/λαϊκισμού και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να συμβάλει στην αποδόμηση της παγκοσμιοποίησης, θα πρέπει κανείς να διατηρεί σημαντικές ιστορικές αποστάσεις. Η άνοδος των εθνικισμών μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησε στην πλήρη αποδόμηση της παγκόσμιας φιλελεύθερης τάξης που είχε στηθεί γύρω από τον κανόνα του χρυσού και τη βρετανική ηγεμονία σε παγκόσμιο επίπεδο. Η σημερινή μορφή της παγκοσμιοποίησης αποτελεί για την οργάνωση του καπιταλισμού «συνθήκη χωρίς επιστροφή». Με άλλα λόγια, η διεθνοποίηση του καπιταλισμού (με όλα τα εγγενή χαρακτηριστικά της, όπως η διαδικασία της χρηματιστικοποίησης) δεν μπορεί να αντιστραφεί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η διαδικασία πρόκειται να είναι πάντα ομαλή, χωρίς τριβές, αντιφάσεις, ή και υποχωρήσεις, με άλλα λόγια χωρίς τα αποτελέσματα που παράγει εγγενώς η ταξική πάλη.

Το Σχήμα 1 τοποθετεί τη συζήτηση σε κάποιο ιστορικό πλαίσιο. Από την κρίση του 2008 λίγα πράγματα έχουν αλλάξει όσον αφορά στην παγκόσμια κίνηση του κεφαλαίου (χρηματιστικοποίηση²⁹), ωστόσο ο περιορισμός των μεταναστών βρίσκεται στην πολιτική ατζέντα και οι μέσοι δασμοί σε παγκόσμιο επίπεδο αυξήθηκαν κατά 7,4% από το 2008 μέχρι το 2017.³⁰ Οι ΗΠΑ εισήγαγαν νέους δασμούς το 2018 ενώ οι εμπορικές διαπραγματεύσεις με την Κίνα συνεχίζουν να προκαλούν διεθνείς τριγμούς. Την ίδια στιγμή το Brexit, όποια μορφή και αν πάρει τελικά, θα επιτείνει ενδεχομένως τη διαδικασία περιορισμού του ελεύθερου εμπορίου. Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με το Σχήμα 1, εξακολουθούμε και βρισκόμαστε σε ιστορικά χαμηλό επίπεδο σχετικά με τα επίπεδα προστατευτισμού. Θα ήταν συνεπώς, εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να υποστηρίξει κανείς την επιστροφή στον προστατευτισμό και να παρομοιάζει τον σύγχρονο καπιταλισμό με την ιστορική φάση του Μεσοπολέμου.

Τηρουμένων πάντα των αναλογιών, το βασικό συμπέρασμα από την προηγούμενη ανάλυση αποτελεί ότι η άνοδος του λαϊκισμού, ως το υπόβαθρο μιας κοινωνικής μετατόπισης προς τον εθνικισμό και τον ρατσισμό, αποτελεί λύση στην κρίση νομιμοποίησης του φιλελεύθερου μοντέλου. Εκφράζει το σημείο ιδεολογικής μετατόπισης που εξασφαλίζει στην καπιταλιστική ταξική κυριαρχία τη συνέχιση του ίδιου μοντέλου εξουσίας με άλλα μέσα: διεθνές σύστημα με αυταρχισμό, κοινωνική λιτότητα, ρατσισμό και ξενοφοβία. Τίποτα από αυτά δεν αποτελεί νίκη της εργασίας.

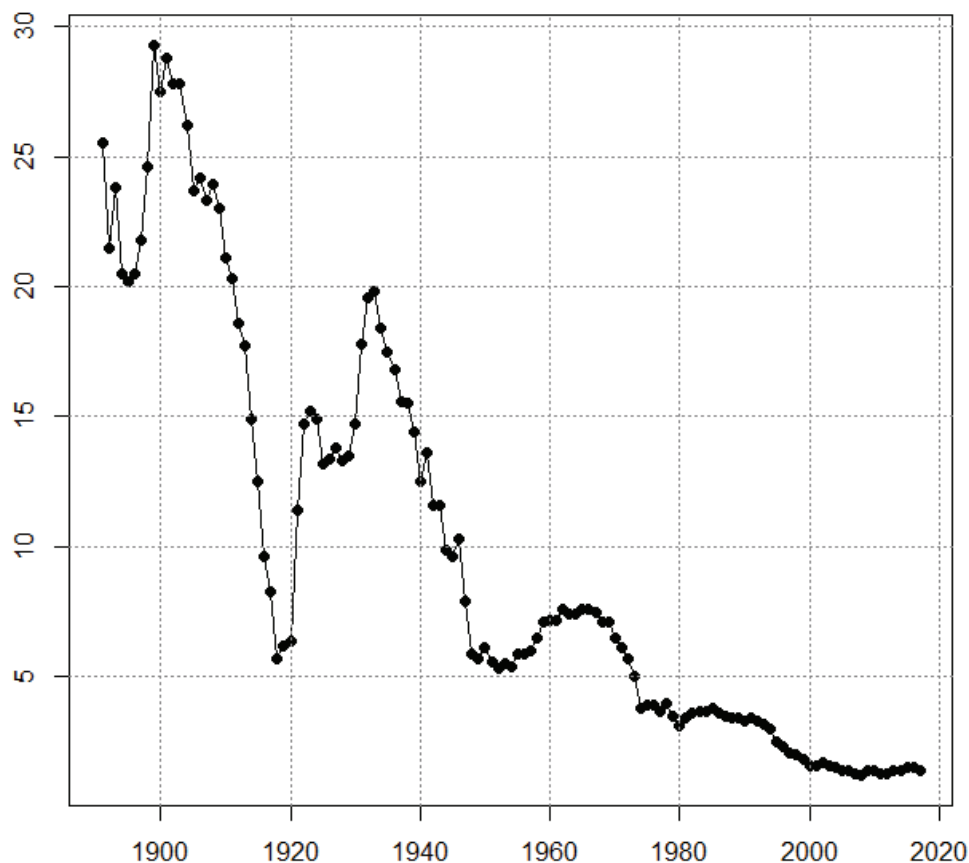
²⁹ Βλ. Σωτηρόπουλος, Μηλιός, Λαπασιώρας ό.π.π.

³⁰ O'Rourke (ό.π.: 359). Και προφανώς δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς τις έμμεσες μορφές των μη-δασμολογικών περιορισμών, αλλά το υπόδειγμα των αυτορρυθμιζόμενων αγορών δεν είναι ποτέ τέλειο.

Στο δίλημμα του αντιπάλου, η σύγχρονη Αριστερά οφείλει να τοποθετήσει τον διεθνισμό, τον αντι-ρατσισμό και τον αντι-φασισμό στο πρώτο επίπεδο της στρατηγικής της.

Σχήμα 1. Μέσοι δασμοί που εισπράχτηκαν από την κεντρική κυβέρνηση των ΗΠΑ ως ποσοστό [%] των συνολικών εισαγωγών για την περίοδο 1891-2017. *Πηγή:* https://www.usitc.gov/documents/dataweb/ave_table_1891_2017.pdf (πρόσβαση: 30 Ιουλίου 2019).

Σημείωση: Η χρήση όγκων εμπορικών ροών για την ποιοτική αποτύπωση της παγκοσμιοποίησης είναι ενδεικτική και ως ιστορική τάση, όχι όμως εξαιρετικά ακριβής: το διεθνές εμπόριο μπορεί να επιβραδύνεται ή να επιταχύνεται για λόγους που δεν αφορούν τη δυνατότητα (κόστος) των εμπορευμάτων να διασχίζουν τα εθνικά σύνορα.

